

Under serietiteln Utopins röster - historien om den röda människan finns storverken Kriget har inget kvinnligt ansikte, De sista vittnena, Zinkpojkar, Bön för Tjernobyl och Tiden second hand.

FOTO: MICHAEL HANCOCK

Svetlana Aleksijevičs styrka är att hon både låter massan bestå, samtidigt som hon tillerkänner individerna en egen plats, en egen röst. Litteraturkritikern Maria Ehrenberg guidar läsaren in i Nobelpristagarens rika utgivning.

Hon visar människans plikt att välja

Den stora vägrörelsen. Så tänker jag alltid på vitryskan Svetlana Aleksijevičs böcker. En enda stor, sugande vägrörelse med miljontals små vägottpar.

Den stora vägen är det sovjetiska samhället som inte längre finns, men ett som byggde på en anonym människomassa. Anonym och oöynlig, för att alla var utbytbara, massa för att kolossen byggde på sterker. Toppstyret som terroriserade befolkningen till underdånig tygnad.

Svetlana Aleksijevičs styrka är att hon både låter massan bestå, samtidigt som hon tillerkänner individerna en egen plats, en egen röst. Det är dessa som är den stora rörelsens vägottpar. Och de är inte alla i samklang med överheten.

Mästerverket är utan tvivel den serie som går under namnet Utopins röster - historien om den röda människan. Här finns storverken Kriget har inget kvinnligt ansikte (1985, på svenska 2012), De sista vittnena (1985, på svenska 2015), Zinkpojkar (1989, på svenska 2014), Bön för Tjernobyl (1997, på svenska 2013) och Tiden second hand (2013, samma år på svenska). Allt rangordnade dem är inte i kronologisk ordning, men personliga favoriter är Kriget har inget kvinnligt ansikte, De sista vittnena och Tiden second hand. I var och en av dem kommer en särskild aspekt fram, en särskild berättelse.

Svetlana Aleksijevič.
FOTO: MICHAEL HANCOCK

glömd referenspunkt. Och Aleksijevičs huvudfråga verkar vara: vemns historia är det som berättas?

Svaret vet vi, det är vi själva och därmed människans. Alla andra sopas nästan alltid bort. Det är dessa här Aleksijevič fylles. Eller snarare, hon avtäckes en annan historia, en som är minst lika viktig om vi vill förstå annat än trupperörelser och Kallt Krig. Hon lyfter fram människan och vardagligheten. För, till skillnad från alla världens poterterater vet hon att den stora vägrörelsen bygger på det lilla livet.

Kriget har inget kvinnligt ansikte är en upprättelse över de kvinnor som stred under andra världskriget. Aleksijevič har sökt upp dem, ger dem en egen stämma. De var inte få, men bortglömda. Här finns två nivåer; vad händer då? Vad minns ni nu? Vardagen, slitet i leriga skyttegravar, bristen på förenödenheter och all

slags bekvämlighet. Men också ett behov av att få vara människa, kvinna. Att känna sig fin även under dessa förhållanden.

Kvinnorna minns också mörderna de utförde, lika bestialiska som annat vi läst om, ursäkterna, bort-rationaliseringarna. Det var ja ändå krig.

Kriget tog inte slut efter freden. Inte till de stridande soldaterna de har varit. Och på så sätt förlorade de dubbelt. Om deras handlingar ibland hade gjort dem omänskliga, led de nu under ett omänskligt samhälle som tog ifrån dem rätten att vara kvinna och människa.

De sista vittnena är kanske den starkaste i serien. Här är det barnen som berättar om sina absolut flesta minnen av kriget. Och vi talar alltså från riktigt små barn till tonåringar. De har alla förfärliga minnen; hur förlärdar blev arkebuserade framför deras ögon, hur de själva genom under undkom genom en genomsiktad tunnel som inte hela tiden befanns sig bak ryggen på vakten som handplockade dagens mordoffer, soldater som skjuts ut en hel by och slår sönder skallen på samtliga med gevärskolven, barn som ser nära brännas inne och föräldrar som ser sina barn slå sönder. Tillrämmans bilder det en stor och mörk flodväg som väl-

ler fram. Återigen: de som inte har en egen röst får den.

Tiden second hand är intressant eftersom den handlar om tiden före och efter Sovjetunionens fall. Och den stora paradoxen: hur kan man sakna något som var så förfärligt? För det gör dessa människor - ett snitt av befolkningen. Längtanfullt talar de om den värld som är borta. Att man som gammal parilmédlem och hyllad soldat kan ha den åsikten kan vara förestäpelt. Men alla andra?

Jag tror det handlar om den inre exilen - något som många vittnar om. Att existera i parallella världar, där man på ytan levde det liv som hänskarna begärde. Under ytan ett helt annat med moraliska, filosofiska och utopiska diskussioner och tankar. Samma typ av inre exil som en del koncentrationslägerfångar har beskrivit. Denna värld som demolerades i en ny, konsumtionsinriktad tid. Och när de kollektiva, dolda drömmarna ersattes av den enskilda individens framgång. För det är en aspekt som inte glöms bort i någon av de här böckerna; den hjälpsamhet som fanns, en solidaritet som kanske bottnade i överlevnadsinstinkt.

Ibland får jag frågan varför Svetlana Aleksijevič borde få Nobelpriset i litteratur. Underförstått: "är hon verkligen en riktig för-

fattare? Är det verkligen (skön)litteratur hon skriver?" Men se, det är precis vad det är.

Vägrörelsen jag talade om i inledning återfinns i det rent berättarteckniska. Den polyfona formen kan bli förfärligt monotont, enahanda. Men här, i Aleksijevič hand, formas den till en rörelse. Korta berättelser, en lång, korta igen. En långsamare rörelse som bryter av med små toppar. Medvetet, stilrent.

Monotont kan även "rösterna" bli. Ofta hörs författararbeten för tydligt, i ex i Aleksijevičs föregångare, Ryszard Kapuściński. Det polyfona försvinner. Men jag tycker att Aleksijevič lyckas variera, ge skärpa åt sina berättelser. Det är naturligtvis inte rena återgivningar, men skickligt skapade illusioner av muntligt tal. Och det är något av det svåraste som finns att kroa.

I samtliga böcker framträder en rad temata, en helhet som läsaren blir varse först när verket är färdigläst. Då ser man hur de enskilda berättelserna hänger samman, hur flera erfarenheter delas av många. I en slags kollektiv konsensus byggs upp. Nej, jag talar inte om något så förligt som en folksäg, men en gemensam historia utanför för den stora, officiella.

Berättarstilen är med nödvändighet förment ob-

ektiv. Som läsare (och kanske författare) skulle man annars ha svårt att ta till sig de förfärliga mänskliga övergreppen som återfinns på varje sida. Den lite kyliga blicken, de lite strama tennarna och berättarrösterna gör att insikten drabbar läsaren med än större tyngd. Jag föreställer mig att just objektiviteten kan ha varit en prövning för Aleksijevič, som själv tvingades leva i exil. Att hon är så pass välkänd i Sverige beror på två saker: under åren 2000-2010 levde hon som landsflyktig i Göteborg. Hanses huvudverk är också fantastisk fint översatta till svenska av bl.a. Kajsa Öberg Lindsten och Hans Björkeng. På ett av alla dessa fantastiska småförlag som är efter år ger Sverige tillgång till riktigt bra översatt litteratur. Så ett tack till Ensat förlag för denna utgivningsföreläring.

Var det då ett värdigt val av Svenska Akademien? Självklart. Motiveringen talar för sig själv: "för hennes mångfaldiga verk, ett monument över lidande och mod i vår tid".

För Aleksijevič trummar in hur lätt det är att bli omänsklig. Att världet alltid ligger på lur. Men att vår plikt som människa är att välja. Och aldrig glömma.

TEXT
MARIA EHRENBORG